

ZAPOMENUTÁ LVÍ BOHYNĚ – SACHMET V ABÚSÍRU

Hana Navrátilová

Úvod

Staří Egyptřané potkávali v přírodním prostředí své země řadu kočkovitých šelem a přisoudili jejich podobu mnoha bohům. Zajímavé je, že velké množství božstev spojovaných s kočkovitými šelmami jsou božstva ženská a zároveň božstva velmi důležitá. Ačkoliv jednotlivé bohyně i bohové s „kočičími“ tvářemi a charakteristikami si mohli být svými vlastnostmi podobní a takto příbuzní bohové by byli jinak často spojováni do jediné božské postavy, o kočkovitých bozích a bohyních to platí jen do jisté míry. Jedno jediné božstvo mohlo mít naopak zase různé regionální varianty. Rovněž někteří univerzální a velmi významní bohové mohli mít více tváří; a jen jedna z nich byla „kočičí“.

Jaké kočkovité šelmy si vybrali egyptští bohové jako své zpodobení? Samozřejmě šelmy velké – lvy či gepardy, ale též rysa a také kočku domácí. Uctívání koček je jedním ze všeobecně známých rysů egyptského náboženství. Bohyně Bastet a její četná zpodobení, ať již jako ženy s kočičí hlavou či přímo kočky, zastupují staroegyptský božský svět v dnešním širším historickém povědomí.

O něco méně známí jsou bohové s tváří lví. Lev byl i pro staré Egyptřany „králem zvířat“ (ačkoliv ho tak přímo nenazývali) a jeho tvář přijala mocná bohyně

Obr. 1 Celkový pohled na Sahureův pyramidový komplex.

Sachmet, jíž je věnován tento článek. Než se však pokusíme přiblížit této válečnici, kouzelnici a zároveň uzdravovatelce mezi egyptskými bohy, povíme si něco nejen o ostatních kočkovitých bohyních, ale i o samotných šelmách, které si podle Egypt'anů božstva zvolila za svůj obraz.

Lvi v Egyptě

Lvi se vyskytovali ve starověkém Egyptě běžně po poměrně dlouhou dobu. Poddruhy lva, které bychom v Egyptě v té době našli, jsou: lev berberský (*Panthera leo leo*), lev senegalský (*Panthera leo senegalensis*) a lev perský (*Panthera leo persica*). Obývali polopouštní krajinu lemující nilské údolí a pravděpodobně představovali uctívaná a obávaná zvířata již odpradáva. Na konci egyptského starověku však lvi z Egypta vymizeli. V jakých historických obdobích ještě mohl Egypt'an při výpravě za hranici úrodného údolí lva potkat, je složité určit přesně. V dobách Staré a Střední říše se patrně vyskytovali poměrně hojně a zdá se, že lov lvů byl královskou výsadou. V jistém smyslu při něm král, podobně jako při lovu hrochů či divokých býků, znovu potvrzoval své schopnosti porazit chaos a v přírodě stejně jako ve státě a společnosti nastolit řád a ovládnout síly, které by ho mohly ohrozit.

Ještě z dob Nové říše máme četné doklady o královském lovu lvů, například na skarabech Amenhotepa III. či na proslulé Tutanchamonově skříňce. Lev však z egyptské přírody postupně vymizel, stáhl se na jih. V Nové říši totiž byli již lvi do Egypta také dováženi jako tribut, například z Núbie. Není však vyloučeno, že ještě v této době bylo možné se setkat se lvy ve volné přírodě.

Egypt'ané si cenili síly lva, jeho bojovnosti a hromového řevu. Lvíce zase obdivovali pro jejich aktivitu při lovu a péči o mláďata. Lvi jsou vzhledově majestátní a také s oblibou vystupují na vyvýšená místa svého teritoria, a tedy mohli být spatřeni na skaliskách tvořících horizont nilského údolí. Tyto všechny faktory jistě ovlivnily i význam lva v egyptských náboženských představách. Již od nejranějších dob máme doklady o lvích sochách v královských chrámových komplexech, brzy se objevuje (od 4. dynastie) také sfinga, spojení lva a člověka. Lev byl rovněž považován za strážce cesty slunce a velice úzce byl spojován s králem a královským úřadem.

Nikdy však nepřestává být, i když je mocným ochráncem a symbolem krále, také nebezpečným zvířetem. Tato dvojnáčnost lva zůstává přítomna v egyptské mentalitě po celou dobu egyptských dějin. A jí lze koneckonců také vysvětlit i zmiňované královské lovy lvů.

Ikonografie - kde se lev objevuje?

Lev byl tedy zároveň zvířetem božským i královským. Lví podobu mohou mít velká božstva – sluneční bohové a další. Specificky lví je božstvo horizontu Rutej, či též Aker. Má podobu dvou lvů, střezících Slunce na horizontu. Připomeneme-li si zmíněný zvyk lvů vystupovat na vyvýšená místa svého teritoria, a to například za svítání, najdeme pravděpodobně vysvětlení vzhledu této božské postavy – Egypt'ané tím symbolicky naznačovali, že lev vítá či hlídá Slunce.

Řada ochranných i trestajících podsvětích bytostí a démonů (chránících Slunce na jeho cestě Oním světem) má rovněž lví podobu nebo alespoň hlavu. Podsvětí bytosti mají velmi rozmanité podoby a lev, či lépe, části lvího těla, jsou v některých případech jen jednou složkou kompozitních bytostí.

Lev byl zřejmě ideálním strážcem. To vysvětluje jeho oblibu jako motivu chrámových soch, kusů nábytku atd. Podoby lvů vstoupily do náboženské a královské symboliky. Královské trůny a vůbec ceremoniální nábytek elit má často nohy ukončené právě lvími tlapami, Tutanchamonovo křeslo zdobí podoby lvů, jedny z már tohoto krále mají postranice v podobě lvic atd.

Spojením lví podoby s lidskou vznikl symbol, který měl dokonce i poté, co se staroegyptská civilizace rozplynula v pozdní antice, symbolizovat Egypt, jeho bohy a jeho krále. Je jím sfinga. Některé sfingy, včetně velké sfingy v Gíze, mají ke lvímu tělu lidskou hlavu pokrytou královskou rouškou *nemes*. Jiné mají mnohem „lvovitější“ charakter a jejich lidskou, královskou tvář dokonce lemuje lví hřívá. To jsou sfingy například Amenemheta III. z 12. dynastie, či královny Hatšepsut z 18. dynastie, z jejího chrámu v Dér el-Bahrí. Dokonce je doložena i sfinga s tělem lvice – například na reliéfu na boku trůnu královny Mutnodžemet (manželka posledního krále 18. dynastie Haremheba) v Egyptském muzeu v Turíně. Král či královna v podobě sfingy střeží chrámy, ale také bojuje, jak dokládá jedna z Tutanchamonových skříněk či pektorály krále Senusreta III., na nichž panovníci coby sfingy drtí tlapami nepřátele.

Lví tělo patřilo také dalšímu mytickému tvorů, gryfovi, jehož kompetence se blížily v některých ohledech kompetencím sfingy.

Lví bohyně Sachmet

Jak řečeno, představitelkami bohýň se stávaly kočkovité šelmy často. Asi nejznámější kočičí bohyní je již zmíněná bohyně Bastet. V mennoferské oblasti je s ní někdy ztotožňována i Sachmet, bohyně lvice. Dalšími kočkovitými bohyněmi jsou Pachet, Tefnut či Mafdet – ta je snad představována jako gepardice.

Všechny tyto bohyně si zaslouží pozornost, neboť ve světě Egyptanů měly velký význam, ale dnes si pod pojmem „bohyně-kočka, resp. kočkovitá šelma“ většina lidí představí asi nejspíše Bastet. Tento článek je proto věnován jedné z nyní pozapomenutých bohýň, lví bohyni Sachmet, jejíž sochy zaplňují expozice i depozitáře významných sbírek egyptského umění, ale jejíž příběh není obecně znám. Sachmet je pozoruhodně pevně spojena také s Abúsírem, kde pracuje česká expedice. Abúsír tedy nebyl jen královstvím boha Usira.

Se Sachmetou navíc postupně splynuly i jiné bohyně v podobě lvice či jiné kočkovité šelmy. Shodují se i některými vlastnostmi a silami. I bohyně Bastet mohla někdy nabyt Sachmetinu lví podobu. V případě spojení Bastet a Sachmet se zdá, jakoby tyto dvě bohyně vyjadřovaly vzájemně se doplňující vlastnosti. Byla-li totiž Sachmet prudká a bojovná, Bastet byla mírná a laskavá, byla-li Sachmet bojovnicí, Bastet zase ochránkyní radostí.

Sachmetina dvojtvárnost je dobře patrná v příběhu *O záchraně lidstva před zřkázou,*

zařazovaném také do textu *Knihy o nebeské krávně*; tento text zdobí dokonce královské hrobky. Líčí dvojroli bohyně, tentokrát Hathor a Sachmet, či vlastně roli bohyně jediné, jež se projeví dvěma různými povahami. Rozhněvaný Re, bůh Slunce a stvořitel, znechucený špatným jednáním lidí, se rozhodne lidstvo zničit. Proto vyšle bohyni Hathor, svou dceru, své ohnivé Oko, aby je vyhubila. Ta v podobě Sachmet – krvežíznivé Lvice – začne vykonávat boží trest. Re se však přece jen, když vidí zkázu lidstva, slituje, a rozhodne se Lvici zastavit. To se však nedá učinit než léčkou. Proto nechá navařit množství piva, smísí je s červeným odvarem z ibiškových květů (tedy snad něco jako dnešní karkade) a rozlije je všude tam, kde se chystá Sachmet zabíjet. Bohyně se domnívá, že jde o krev, a začne krvavé jezero vylizovat. Opije se a není již schopná nikoho zabít. Vráti se pak v příjemném opojení k Reovi, opět již jako radostná Hathor, a lidstvo je tak zachráněno.

Bohyně je tak zároveň Paní opojení – Hathor, i Lvicí Sachmet – „Mocnou“, která plní Reův strašlivý příkaz; je také zároveň plamenným božím okem.

Obr. 2 Pohled do prostoru Sahuréova zádušního chrámu, místa kultu bohyně Sachmety.

Sachmet - „Velká bohyně“

Bohyně Sachmet mohla být silnou i násilnou, mocnou i ničivou. Jméno Sachmet má shodný kořen se slovem „moc“, „být mocný“. To je, jak zdůrazňuje Sigrid Hoenes, pochopitelné, neboť lvice, jak si jistě všimli i Egyptané, jsou při lovu aktivnější než lvi, a mohly proto vzbudit větší dojem jako reprezentantky moci, síly a divokosti. A tak vládkyně pouště Sachmet vždy zůstávala bohyní obávanou a trochu nedostupnou. Ačkoliv některé projevy věřících, třeba abúsírská grafita, se k ní obracejí velmi intimně.

Je zobrazována jako žena se lví hlavou, často korunovanou slunečním kotoučem a ureem, obvykle s lotosovým žezlem, anchem, případně žezlem *was*. Ačkoliv, zejména u drobnějších zobrazení, například v případě bronzových sošek, je obtížné odlišit Sachmet a Bastet, některé znaky u Sachmet obvykle nenajdeme: nemá téměř nikdy vzorovaný oděv (výjimkou je socha z Tutanchamonovy hrobky), nedrží sistrum, a také nikdy nenosí náušnice. Někdy může mít jiné úpravy i pokrývky hlavy, nežli jen trojdílnou paruku se slunečním kotoučem, případně má jiné další insignie. Její univerzální božská povaha a síla je v jednom zobrazení zdůrazněna rovněž tak, že bohyně je zachycena ithyfalicky.

Sachmet měla mnoho vlastností a božských kompetencí. Vládla nemocem, zejména moru. To znamená, že mohla morovou ranou udeřit, ale také přinést uzdravení z této a dalších nemocí. Lékaři (*swmw*) často byli zároveň také *w^cbw shmt* – kněží Sachmetini. Léčitelská moc souvisela i s její mocí magickou. Zejména v pozdějších textech Sachmet vystupuje jako mocná kouzelnice. Byla rovněž dárkyní plodnosti a dokonce nilské záplavy, i když ta nebyla právě její primární kompetencí. Její hlavní silou byla síla bojovná, kterou od ní získával také král, jenž někdy vystupuje v roli jejího syna, či je jí dokonce kojen. Thutmose III. se jako její syn dokonce nazývá „lvem“. Král tudíž „střelí šípy jako Sachmet“, či se jej cizí země bojí jako „Sachmety v roce moru“ (jak praví *Povídka o Sinubetovi*). Sachmet silou i kouzlem podmaňuje pro krále cizí země, jak dokládá řada textů, zejména z Nové říše.

Sachmet je ochranou a záštitou zesnulého a již od nejstarších dob se vyskytuje v zádušních textech. Ničí nepřátele bohů a hříšníky, zesnulého však chrání a ten se s ní dokonce ztotožňuje. Mateřská, ochranná role Sachmet je opět vysvětlitelná v kontextu chování lvic. Od Nové říše je Sachmet spojena také s ohněm – jako ničitelka užívající oheň zejména proti nepřátelům bohů a zlým lidem. Oheň totiž ničí navždy a ten, jehož tělo je spáleno, je již nikdy nemůže po smrti najít, a jeho duše tak nemůže existovat. Tato ohnivá role souvisí též s tím, že Sachmet je Okem slunečního božstva. Sachmet je někdy rovněž spojována s bohyní Vedžo – tedy Kobrou, a Ureem, který dští oheň na čele bohů a králů.

Se Sachmetou byly spojovány četné další významné i méně významné bohyně. Jednou z nich je bohyně Mut, božská choť hlavního novoříšského boha Amona, což vysvětluje přítomnost Sachmetiných soch v Mutině chrámu v Karnaku (staroegyptský Vaset) a v dalších místech v Thébách, včetně zádušních chrámů panovníků, což potvrzují i nové objevy na Západním břehu. Je možné, že to bylo dáno snahou spojit během Nové říše prostřednictvím kultu božstev

staré a nové hlavní město, neboť, jak uvidíme dále, Sachmetiným prapůvodním kultovním místem byl Mennofer (Memfis).

Sachmet v Mennoferu (Memfidě)

Sachmet je bohyně populární snad již od Staré říše. Je možná zachycena již na reliéfech králů Snofrua a Niuserrea, které zobrazují bohyni se lví hlavou; ne vždy je však možné určit jednoznačně její jméno. Sachmetin kult byl rozšířen po celé zemi, avšak za její hlavní kultovní místo lze považovat Mennofer. Sachmetin kult v Mennoferu je snad možno doložit již ze Střední říše, kdy se na seznamu v Bílé kapli Senusreta I. v Karnaku mluví o bohyni jménem „Oko Horovo“ (Sachmetina role je ovšem obvykle „Oko Reovo“). V Nové říši vystupuje v roli choti boha stvořitele Ptaha a je také matkou boha Nefertema.

Její chrám není v Mennoferu jednoznačně doložen, během Nové říše však tušíme v této oblasti její kult. Objevují se označení jejího chrámu (*hut Sachmet*), tituly jejích kněží (mj. v grafitech) a také teoforní jména vycházející ze jména jejího.

Pravděpodobné a logické je, že její kult byl v Mennoferu spojen s kultem bohů Ptaha a Nefertema, s nimiž tvořila božskou trojici. Mohla být tedy uctívána v Ptahově chrámu v Mennoferu. Byla také uctívána v okolí Mennoferu, například v předměstí Anchtuaej. O přesné lokalizaci a charakteru jejích kultovních míst je však známo málo, s výjimkou jednoho: místa kultu tzv. „Sahureovy Sachmety“.

Sahureova Sachmet v Abúsíru

V zádušním chrámu krále 5. dynastie Sahurea v Abúsíru najdeme doklady kultu bohyně Sachmety z Nové říše. Bohyně má i své specifické jméno – zmíněná „Sahureova Sachmet“. Podle výzkumů Ludwiga Borchardta se zdá, že Sachmetin kult byl soustředěn do jižní části Sahureova chrámu. Byla nalezena řada stél a dalších kultovních předmětů souvisejících s úctou prokazovanou jednoznačně Sachmetě, bohyni se lví hlavou. Zdá se, že kult zde mohl vzniknout během 18. dynastie, hojně doklady známe z 19. dynastie a objevují se stále nové.

Král Sahure sám byl dlouho předmětem kultovní úcty. Snad dokonce měl ve Střední říši, za Senusreta I., kultovní sochu v Karnaku. V Sahureově chrámu najdeme také restaurační nápisy, snad již ze Střední říše, prokazatelně pak z Ramessovského období (restaurační nápisy ovšem nemusejí znamenat kult přímo v zádušním chrámu). Je také známo, že přinejmenším v době 18. dynastie egyptští vzdělanci, tedy písaři, věděli o Sahureovi, titulovali jej jako krále Horního a Dolního Egypta a dovedli správně určit jeho chrám i bez spojování jeho osoby se Sachmetou (některá novoríšská grafita hovoří jen o něm). Samozřejmě nevíme, jaký vztah byl mezi kulty Sahurea a Sachmety v jeho chrámu. V době Nové říše král Sahure již možná neměl svůj vlastní aktivní kult, ale nelze to tvrdit s určitostí.

V 19. dynastii však již písaři jeho jméno neuvádějí s královskými náležitostmi, možná ani již nevědí, co znamená, patří však jako přízvisko k označení bohyně; podle nejrůznějších stél a dalších nálezů (mnohé se teprve vynořují na světlo díky

práci egyptské expedice, která dnes pracuje v areálu Sahureovy vzestupné cesty) je jasné, že kult této bohyně v zádušním chrámu již pomalu zapomínámého krále pokračoval. V některých případech přestal král Sahure být Sahureem – králem, a stal se jen „Sahureem – přívískem“! Ačkoliv stále najdeme i textové doklady, že Sachmet byla chápána jako přítomná „v chrámu Sahureově“. Kult Sahureovy Sachmet je doložen až do Perské doby, kdy v Serapeau je jmenován *ḥm ntr n shmt n s3hw-r* a vydržel až do římských dob a snad až do dob předkřesťanských.

Proč však v Sahureově chrámu takové kultovní místo vzniklo? A proč patřilo právě Sachmet? Nacházel se tam snad starší kultovní obraz bohyně se lví hlavou, jaký známe z Niuserreova chrámu? Či se tam nacházela kultovní socha lva (i ta je doložena, ale z Niuserreova chrámu)? Nebo se dokonce v okolí chrámu občas vyskytovali lvi živí? Jelikož během 18. dynastie víme o lovech gazel ve východní poušti (Thutmose IV.) i o lovech lvů (Amenhotep III.), není to vyloučeno.

Původní impuls k Sachmetinu kultu mohl vyjít z výzdoby staroříšských chrámů, stejně jako ze vzpomínky na přítomnost živých zvířat. Sachmet byla možná vnímána jako patronka celého místa – tedy této části Abúsíru – obrací se k ní i návštěvnická grafita v Ptahšepesově mastabě. Například písař Ptahemwija bohyni prosil těmito slovy:

„... učiň dobře, učiň dobře, Sachmeto Sahureova, učiň dobře, učiň dobře pro písaře Ptahemwiju a Iupu ... stojíme před Tebou, Ó Hrozivá ... stojíme před naší Paní ... jako opojení pějeme chvály ...“. Je zde vidět i dvojznačnost vztahu k této bohyni, která byla zároveň obávaná i oblíbená, je ochranou i oporou, ale zároveň je třeba mít se na pozoru před jejím hněvem.

Literatura

Borchardt, Ludwig

1903 Das Grabdenkmal des Königs S`a3-hu-rec I. Leipzig: J. C. Hinrichs.

Hoenes, Sigrid

1976 Untersuchungen zu Wesen und Kult der Göttin Sachmet. Bonn: nepublikovaná disertační práce.

Houlihan, Patrick F.

2001 „Felines“, in: Redford, Donald B. (ed.), Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt I. Oxford: Oxford University Press, 513–516.

de Jong, Aleid

2001 „Feline Deities“, in: Redford, Donald B. (ed.), Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt I. Oxford: Oxford University Press, 512–513.

Peden, Alexander J.

2001 Graffiti of Pharaonic Egypt. The scope and roles of informal writing. Leiden: Brill.

Rössler-Köhler, Ursula

1982 „Löwe, L.-Köpfe, L.-Statuen“, in: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, Lexikon der Ägyptologie III, Wiesbaden: Harrassowitz, 1080–1090.

Spiegelberg, Wolfgang

1904 „Varia – LXXIX, Die hieratischen Graffiti der mastaba des Ptahshepses zu Abusir“, Recueil de travaux XXVI, 152–154.

Sternberg, Heike

1984 „Sachmet“, in: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, Lexikon der Ägyptologie V, Wiesbaden: Harrassowitz, 323–333.